

HƏQİQƏT MEHDİYEVA
Azərbaycan Tibb Universiteti
hmehtiyeva@internet.ru

QOHUMLUQ TERMİNLƏRİNİN YARANMA VƏ FƏALİYYƏT TARİXİ

Xülasə

Bu mövzunun öyrənilməsinin aktuallığı ondan ibarətdir ki, qohumluq sistemi müəyyən bir cəmiyyətin sosial əlaqələrini ifadə edir, bu, qan qohumlarının qruplaşdırılmasının konkret prinsipinə əsaslanır. Bəşəriyyətin qohumluq xassələri ibtidai təsnifat sistemlərinin inkişafından müasir xalqların əksəriyyətinə xas olan şəcərə sistemlərinə qədər uzun bir yol keçmişdir.

Buna görə də qohumluq terminləri sistemləri dilçilərin ənənəvi olaraq tədqiq etdikləri etnoqrafların tədqiqat predmeti olan bu konkret sosial təşkilat formalarına uyğun gəlir. Qeyd edək ki, qohumluq terminləri daha ənənəvi xarakter daşdığından və sistem baxımından arxaik və əhəmiyyətsiz adlardan istifadə edildiyindən onları qohumluq sistemi ilə eyniləşdirmək olmaz.

Hal-hazırda termininin bir çox tərifləri var, buna görə də ümumi qəbul edilmiş birini ayırmaq olduqca çətindir. Ola bilsin ki, bu vəziyyət terminin obyekt olması və bir sıra elmlərə aid olması ilə əlaqədardır, ona görə də hər bir elm, öz nöqtəyindən, onlardakı əsas xüsusiyyətləri ön plana çıxarmağa çalışır.

Açar sözlər: termin, qohumluq, sosial əlaqələr, sistem, terminologiya, leksik-semantik qrup, rus dili, söz yaradıcılığı, fəaliyyət, ailə münasibətləri.

Termin öyrənilməsi və tərifində çətinliklər də onun ikili təbiəti ilə bağlıdır: linqvistik və konseptual. Termin bir tərəfdən təbii dilin leksik sistemində aid olduğu üçün ümumi dil, digər tərəfdən isə konkret elmi anlayışlar sisteminin vahididir. Termin müəyyən texnika və elm sahəsinin anlayışlar sistemində səs işarəsinin və onunla bağlı məfhumun vəhdəti olan söz və söz birləşməsidir (1, 26). Terminlər ümumişlək sözlərdən definisiyalarında məzmunun əks olunmasına, müəyyən sfera ilə məhdudlaşan professional anlayış bildirməsinə görə fərqlənir. Hər hansı bir termin terminoloji sistemin paradigmatik üzvü sayılır, nitq də isə xüsusi – professional kontekstdə istifadə edilir. Terminlər bütövlükdə tematik cəhətdən məhdud ixtisas və insan fəaliyyəti sferasında ünsiyyət vasitəsi kimi işlənir. Azərbaycan dilinin müasir inkişaf mərhələsində məhz dildaxili xüsusi laylar, elementlər terminlərin əsas mənbəyinə çevrilmişdir. Elm və texnikanın müxtəlif sahələri dillərarası əlaqə vasitəsidir, müəyyən dərəcədə internasional kontekstdən (geniş mənada) asılıdır. Ona görə də dillərarası söz və termin münasibətlərinə mücərrəd şəkildə yox, dildaxili laylarda tətbiq olunma vasitəsi kimi baxmaq lazımdır (2, 225).

Termin, xüsusi obyekt və anlayışların müəyyən ifadəsi üçün yaradılmış dilin xüsusi bir sözüdür. Bu tərif ciddi şəkildə xüsusi bir sahədə terminoloji və elmi mənada işlənən qohumluq terminlərinə münasibətdə düzgündür. Ancaq qohumluq

adları, ilk növbədə, qohumların birbaşa adı olduğu gündəlik sahədə istifadə olunur və əksər anadillilər üçün elmi sahə ilə əlaqəli deyil. Buna görə də, terminin mahiyyəti daha az elmi sahədə ona aid edilən tərifdirsə, qohumluq adları məişət sahəsində nominativ funksiyasını yerinə yetirdiyi üçün termin deyil.

Termin leksikləşmiş ifadə və ya müvafiq anlayışlar sistemində tərifinin qəbul edilməsini tələb edən, istehsal-texnoloji və ya elmi konsepsiyanın adı olan və müəyyən bir anlayışa malik olan konkret tətbiq sahəsinə aid ifadə və ya sözdür (3, 28). Elm səviyyədə terminin xüsusi anlayışa malik bir ifadə və ya söz olması, yəni təcrübədə terminin onun təyin edilmiş anlayışı ilə ayrılmaz əlaqəsi, kontekstdən təcrid edilməsi əsas götürülür. Elmi dil ədəbi dilin funksional üslubu, gerçəkliyin qneseoloji inikasası, məntiqi dərkedilmə vasitəsi, elmi-texniki informasiyaların reallığıdır. Terminoloji leksika yalnız müvafiq sahə mütəxəssislərinin dilinə aiddir. Belə terminlərin bəzisi müəyyən zaman dan sonra hətta danışq dilinə keçə bilər. Deməli, termin və qeyri-terminlər arasında da kəskin sədd qoymaq düzgün deyil. Bununla yanaşı, siqnifikativ, yəni sözün səs cildinin məfhumla əlaqəsinə əsaslanan mənaları əhatə dairəsinə görə fərqlidir; hamıya aydın olan ümumi mənalarla müqayisədə terminoloji mənaların əhatə dairəsi məhduddur. Terminologiya və qeyri terminologiya arasında keçilməz sədd yoxdur (2, 3).

Qohumluq adlarının termin kimi funksiyası: xüsusi anlayışların adlandırılmasının özəlliyi onun nominal funksiya yerinə yetirməsində yox, üstəlik, anlayışı ifadə etməsidir. Xüsusi anlayışların adlandırılması üçün termindən istifadə onun konkret olaraq xüsusi bilik sferasına aid olmasını müəyyən edir (4, 8).

Qohumluq şərtləri müəyyən bir sistem təşkil edir, halbuki bu sistem müxtəlif xalqlar üçün fərqlidir. Müxtəlif xalqlarda bir çox termin qohumluğun əksəriyyət bioloji münasibətlərinə müxtəlif üsullarla üst-üstə düşür. Odur ki, bu “qapama” üsulu konkret qohumluq sisteminin mahiyyətini müəyyən edir. Qohumluq terminologiyası dilin mühüm praqmatik və mədəni vahididir, milli mentalitetin və mədəniyyətin semantikasını ehtiva edir. Bir çox dillərdə qohumluq terminləri ən qədim dövrlərə aiddir: müəyyən bir cəmiyyətdə tarixən formalaşmış qohumluq münasibətlərinin müəyyən edilməsi üçün milli qaydalar aydın şəkildə təsbit edilmiş və öz əksini tapmışdır. Cəmiyyətin strukturunda baş verən dəyişikliklər millətin mentalitetində konkret dəyişikliyə səbəb olur ki, bu da həm qohumluq terminologiyasında, həm də dildə birbaşa özünü göstərir. Qohumluq terminologiyası dilin parlaq praqmatik və mədəni funksiyası olan xüsusi və mühüm hissəsidir.

Məsələn, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq, rus dilində qohumluq xüsusiyyətləri və terminologiyası lüğətin ən sabit təbəqələrinə aiddir, onun əsas hissəsi ümumi Hind-Avropa və ümumslavyan dövrünə gedib çıxır. Slavyan qohumluq terminologiyasını Hind-Avropa sisteminin dil materialına istinad etmədən səciyyələndirilmək mümkün deyil (5, 43). Qohumluq terminləri sistemi həmin leksik vasitələrin köməyi ilə formalaşır ki, onların dil məkanına, cəmiyyətə mənsubiyyətini müəyyən edilir və dünyanın linqvistik mənzərəsindəki rolu müəyyən edilir. Hər bir

qohumluq termini verilmiş sistemin digər bölmələri ilə iyerarxik əlaqələri əks etdirir, bu da onu müxtəlif aspektlərdə təhlil etməyə imkan verir (6, 58-62).

Buna görə də qohumluq terminologiyası konkret linqvomədəni birlikdə həm insanlar arasında qohumluq əlaqələri olan konkret dil vahidlərinin məcmusu, həm də müəyyən mədəniyyət nümayəndələrinin nitq ünsiyyətinin etik vahidlərinin məcmusu kimi fəaliyyət göstərir. Uzun müddət leksik-semantik qohumluq qrupu dilçilərin araşdırma obyektinə olmuşdur, çünki təhlil üçün ən əlverişli obyektlərdən biri sayılmağa imkan verən bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir.

Dar mənada qohumluq terminləri leksik-semantik qrupu dedikdə, ümumi nitq hissəsinə aid və kateqoriyal-ümumi arxisem (sema) ilə birləşən sözlər dairəsi başa düşülür. Geniş mənada leksik-semantik qrup kifayət qədər sıx əlaqədə olan sözlər bazası kimi başa düşülür. Ancaq belə bir anlayış kifayət qədər qeyri-müəyyəndir, çünki onlar müxtəlif semantik qruplara uyğun gəlir: tematik sahələr, paronimlər, antonimlər, sinonimlər və leksik-semantik qrupun özü; burada əsas mahiyyət leksik-semantik yaxınlıqla müəyyən olunur.

Leksik-semantik qohumluq üçün, ilk növbədə, terminoloji sahələr prinsipinə uyğun kifayət qədər ciddi sistem və uyğunlaşma xarakterikdir. Kəmiyyət məhdudluqları, ardıcılıq, təriflərin aydınlığı, qohumluq terminlərinin paradigmatik əlaqələrinin sabitliyi bu qrupun leksik-semantik təhlillər, o cümlədən adların mənalarını qurmaq üçün kombinator metodologiya sahəsində tədqiqat obyektinə olmasına səbəb olmuşdur.

Hər hansı bir ana dili daşıyıcısının nitqində qohumluq leksikasından fəal istifadəsi və geniş yayılması ona gətirib çıxarır ki, tez-tez elmi-populyar və tədris ədəbiyyatında müxtəlif nəzəri mövqelərin illüstrativ nümunəsi kimi istifadə olunur. Əlbəttə, bu leksik-semantik qrupun mənşəyinin qədimliyini də nəzərə almaq lazımdır. Qohumluq terminologiyasında müxtəlif dillərin əsas lüğət vahidlərinin vəhdəti açıq şəkildə təzahür edir və buna görə də qohumluq münasibətləri terminologiyası müqayisəli dilçilik üçün münasib obyektədir (7, 34).

Qohumluq adlarının leksik-semantik qrupu zəruri qohumluq terminləri ilə məhdudlaşmır, əsasını həm də terminlər təşkil edən üslubi sinonim sıralarının periferiyasında da genişləndirir. Periferiyada natiqin linqvistik avtomatizmi dəf etmək istəyi nəticəsində yaranan mənə münasibətlərinə, yeni bir mənə (konnotativ nəzərə alınmaqla) əks etdirən söz sahəsinə uyğun gələn elementlər, istifadə dairəsinə görə dilin üslubi normaları aiddir (8, 58). Qohumluq terminləri müəyyən nominativ funksiyaya malikdir: insan qeyri-rəsmi şəraitdə bu və ya digər şəxsə ad verir; sinonimin baş vermə ehtimalı silsilənin dominantının istifadə səviyyəsindən birbaşa asılıdır. Deməli, birbaşa əlaqə var: nitqdə termin nə qədər çox olarsa, onun sinonimik silsiləsi də bir o qədər zəngin olur. Dilin sistemliliyi bir-biri ilə daxili əlaqələri olan ünsülərin məcmusunda müəyyənləşir. Dilin leksik tərkibi bir-birindən təcrid olunmuş müxtəlif vahidlər deyil, ənənəvi olaraq iki perspektivdə əlaqəli münasibətlər

toplusudur: sintaqmatik və paradiqmatik; ona görə də müxtəlif növ əlaqələrə malik semantik qruplardan ibarətdir.

Qohumluq terminlərinin söz yaradıcılığını qeyd etmək yerinə düşər. Ənənəvi olaraq, dilçilikdə söz yaradıcılığına, ilk növbədə, morfemik (ümumiləşmiş morfoloji) baxılırdı.

Dildə mövcud olan konkret modellərə uyğun olaraq, affiksəl və kök morfemlər bir-biri ilə və ya qeyri-affiksəl yolla birləşərək yeni sözlər əmələ gətirirlər, sözyaratma modifikasiyasının mahiyyəti təhrikedici sözün əsas mənasına əlavə məna elementi əlavə etməkdən ibarətdir (9, 318).

Qohumluq terminlərində edilən dəyişiklikləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. Emosional-ekspressiv və üslubi rəngarəng modifikasiya şəkilçiləri: şəkilçilərlə üst-üstə düşmüş sözlərin denotatla şəkilçi modifikasiyası münasibətləri saxlayır, lakin nominasiya subyektini obyektə emosional münasibətini müəyyən edən subyektiv-qiymətləndirici nominasiyaya çevrilir.

2. Kiçiltmə mənalı şəkilçilər, yəni eyni terminlər həqiqi kiçiltmə mənasını ifadə etməklə yanaşı, öz mənalарına görə tamamilə eyni sözlər adlandırıla bilər.

3. Mənanın əsas komponentlərini dəyişdirən şəkilçilər.

4. Nisbi sifətlərin əmələ gəlməsinin kifayət qədər məhsuldar üsulu “ad deyilən şeyin olmaması və ya əksi, onlardan törəmə terminlərin törəmə isimlər olduğu” mənasında işlənən prefiksdır.

5. Prefiks-şəkilçi üsulu ad-sifətlərin əmələ gəlmə tezliyi. Bu sözlər şəkilçilərin köməyi ilə yaranan sifətlərə yaxındır, lakin prefiksin köməyi ilə əlavə məna verilir.

6. Sözyarma modeli ən az məhsuldardır, sifətin əsaslandırılmasına əsaslanır ki, o da öz növbəsində model prefiksi alt- + isim + -n şəkilçisinə görə düzəlir. Bu affikslərin birləşməsi təhrikedici söz deyilən semantik sahədə məna kəsb edir.

Qohumluq bildirən terminlərin meyarını belə müəyyənləşdirmək olar

a)həmin termindəki səs birləşmələrinin dildə qəbul olunmuş səs birləşmələrinə uyğun gəlməsi;

b)terminin morfoloji quruluşu və digər formal mənsubiyyət elementlərinin dildə qəbul olunmuş quruluşa uyğun gəlməsi və onlarla harmoniya yaratması;

c)həmin termindən əmələ gələn düzəltmə sözlərin mövcudluğu, yaxud dildəki söz yaradıcılığı prosesində iştirak etməsi.

Nitq çərçivəsində qohumluq terminlərinin sözyaradıcı əlaqələri işlənən modelləri az çeşidlidir. Xalq danışığı – şifahi nitqini qeyd etsək, bu halda insana, obyektə və ya fenomenə emosional münasibət ən fəal şəkildə qeyd olunur, buna görə də rəngarənglik əsasında qurulan emosional-ekspressiv və üslubi modifikasiyalı şəkilçilər çox aktivdir.

ХАГИГАТ МЕХДИЕВА

**ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ТЕРМИНОВ РОДСТВА
РЕЗЮМЕ**

Актуальность изучения данной темы заключается в том, что система родства выражает социальные связи определенного общества, в основе которого находится конкретный принцип группировки некровных и кровных родственников. Системы родства и свойства человечества прошли долгий путь от развития классификационных, которые являются присущими первобытному обществу, к генеалогическим, которые являются характерными для большинства современных народов.

Поэтому системы терминов родства отвечают данным специфическим формам социальной организации, которые являются предметом исследования для этнографов, которые лингвистами традиционно изучаются. Стоит отметить, что нельзя отождествлять систему терминов родства с системой родства, так как терминология родства является более традиционной и применяются названия, которые с точки зрения системы родства являются архаичными и неактуальными.

В настоящее время существует много определений понятия «термин», поэтому довольно сложно выделить одно общепринятое. Возможно, подобная ситуация связана с тем, что термин – это объект, и принадлежность целого ряда наук, поэтому каждая наука стремится выделить существенные признаки в термине с ее точки зрения.

Ключевые слова: термин, родство, социальные связи, система, терминология, лексико-семантическая группа, русский язык, словообразование, функционирование, родственные отношения.

HAQIQAT MENDIYEVA

**The history of the formation and functioning of kinship terms
Summary**

The relevance of studying this topic lies in the fact that the kinship system expresses the social ties of a certain society, which is based on a specific principle of grouping non-blood and blood relatives. Kinship systems and properties of humanity have come a long way from the development of classification systems, which are inherent in primitive society, to genealogical ones, which are characteristic of most modern peoples.

Therefore, the systems of kinship terms correspond to these specific forms of social organization, which are the subject of research for ethnographers, which linguists traditionally study. It is worth noting that it is impossible to identify the

system of kinship terms with the kinship system, since the terminology of kinship is more traditional and names are used that are archaic and irrelevant from the point of view of the kinship system.

Keywords: term, kinship, social relations, system, terminology, lexical and semantic group, Russian language, word formation, functioning, kinship relations.

Ədəbiyyat

1. Ахунзянов, Э. М. Общее языкознание/ Э. М. Ахунзянов. - Казань: издательство «КГУ», 1981.
2. N.Məmmədli. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017.
3. Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии/ О. С. Ахманова. - Москва: Просвещение, 1997.
4. Антонова, М. В., Лейчик, В. М. Функции научно-технического термина и их применение в информационных процессах / М. В. Антонова, В. М. Лейчик. – Москва: ВИНТИ. -1990.
5. Арапова, Н. С. Профессионализмы// Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Н. С. Арапова. - Москва: Большая Российская энциклопедия, 1998.
6. Бондалетов, В. Д. Научно-техническая революция и язык/ В. Д. Бондалетов// Русская речь. - 1978. - №3.
7. Баранникова, Л. И. Введение в языкознание/ Л. И. Баранникова. - Саратов: Саратовский университет, 1973.
8. Васильева, Н. В. Термин/ Н. В. Васильева. - Москва: Советская энциклопедия, 1999.
9. Лазарева, С. А. К проблеме определения лингвистической терминологии/ С. А. Лазарева //Ученые записки Московского гуманитарного педагогического института. - Москва: МГПИ, 2003.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 16.02.2022

Çapa qəbul olunma tarixi: 28.02.2022

**Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, professor N.B.Məmmədli
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**